

Афанасьєв І.Ю.,

доцент кафедри реклами та зв'язків з громадськістю
Київського університету імені Бориса Грінченка,
кандидат історичних наук

**УКРАЇНА В ПОЛЬСЬКИХ КОНЦЕПЦІЯХ МІЖМОР'Я:
1921–1946 рр.**

Автор розглядає позиції польських політичних діячів 1921–1946 рр. щодо України як компонента можливого міжнародного альянсу в Міжмор'ї – Балто-Чорноморському регіоні. Визначено ступінь релевантності основних концепцій польсько-українських відносин у планах створення Балто-Чорноморського альянсу. Висвітлюються прорахунки та перспективні напрацювання у конструюванні польсько-української осі в рамках польських концепцій Міжмор'я.

Ключові слова: Міжмор'я, Балто-Чорноморський альянс, ягеллонська концепція.

The author examines Polish politicians's positions (1921–1946) on Ukraine as eventual component of the international alliance in Intermarium, Baltic-Black Sea alliance. It is determined the level of the relevance of the basic conceptions of Polish-Ukrainian relations according to the plans of creating the Baltic-Black Sea alliance. It is highlights failures and promising developments in the design of Polish-Ukrainian axis within the Polish concepts of the Intermarium.

Key words: Intermarium, Baltic-Black Sea alliance, Jagiellonian concept.

Кількість дискусій щодо можливих проектів альянсу країн, розташованих між Балтійським та Чорним морями, помітно збільшилася у 2008–2014 рр. Відповідно це додає актуальності вивченню минулих концепцій Міжмор'я, насамперед тих, у яких важливу роль відіграє Україна. Загальні тенденції та чимало деталей польської політики 1921–1946 рр. включно з пошуками нових варіантів стратегічної співпраці, альянсів для країн, розташованих між Балтійським та Чорним морями, вивчалися багатьма істориками. Проте немає дослідження, предметом якого був би комплексний аналіз поглядів польських авторів 1921–1946 рр. на Україну як потенційну складову Балто-Чорноморського альянсу. Систематизація цих поглядів є метою даної роботи і дасть змогу краще зрозуміти сучасні перспективи балто-чорноморської стратегічної співпраці.

Відповідно нашими завданнями є визначення найбільш впливових авторів таких концепцій та аналіз їхніх поглядів.

Доктрина «прометеїзму», з точки зору Ю. Пілсудського, передбачала підтримку Польщею не лише тих народів у складі СРСР, чії етнічні землі знаходилися між Чорним та Балтійським морями, але й будь-яких інших етносів з околиць радянської імперії. На думку Ю. Пілсудського, згуртування їх навколо Польщі мало б скласти достатньо потужний альянс політичних утворень, щоби протистояти експансії Німеччини та Росії. Ю. Пілсудського непокоїв у французькій концепції «санітарного кордону» курс на підтримку небільшовистських російських імперських сил, зумовлений сфокусованістю на довгостроковому стримуванні Німеччини. Цей курс, за умови відновлення російської могутності (як республіки, монархії чи військової диктатури), загрожував звести Польщу до рівня посередньої держави. Подібне зведення влаштувало більш-менш ендеків Р. Дмовського з їх так званою п'ястівською концепцією та Німеччиною в ролі ворога № 1, але не відповідало ягеллонській концепції Ю. Пілсудського. Принцип федеративного об'єднання народів приблизно на території колишньої Речі Посполитої доби її розквіту ще й із залученням інших новостворених країн до цього проекту приваблював багатьох пілсудчиків величчю, амбіційністю та практичністю: Польща отримала б власний «санітарний кордон» між нею та російською (більшовицькою) імперією. Натомість ендеківський підхід передбачав залишити Польщу форпостом Європи, сам на сам із так званими варварськими азійськими ордами. Р. Дмовський розцінював українців переважно як германофілів і полонофобів, побоюювся сприяти їм у створенні власної держави, нехай навіть союзницької з Польщею, вважав такий союз ненадійним, віддавав перевагу рішучій колонізації в унітарній державі.

Підписання Ризького миру майже не залишило шансів для існування пропольської, антибільшовистської української республіки східніше Збруча. Пілсудчики ще кілька років сподівалися на вибух великого антирадянського повстання східніше Ризького кордону, та марно. Проте, будучи на чолі МЗС, представник ендеків К. Скірмунт із червня 1921 р. до червня 1922 р., а також М. Сейда та сам Р. Дмовський у 1923 р. проводили політику створення антинімецького блоку з країнами так званої Малої Антанти

(Чехословаччиною, Румунією, Югославією) під патронатом Франції. Р. Дмовський був загалом задоволений лінією Ризького кордону, адже вона на українських землях збігалася переважно з тією, яку він вимагав для Польщі на Паризькій конференції 1919 р. Йому та його прихильникам здавалося, що Польща буде в змозі «перетравити», асимілювати інкорпоровану за Ризькою угодою 1921 р. частину українського населення у процесі створення мононаціональної польської держави.

У 1923 р. Рада послів дозволила Польщі не проводити плебісцит на східнослов'янських землях, ще більше послабивши цим курс пілсудчиків на створення української держави як члена альянсу Міжмор'я. Так званий волинський експеримент Г. Юзефського під час його перебування на посаді воєводи у 1930–1938 рр. був, вочевидь, частиною політики Ю. Пілсудського стосовно проекту Міжмор'я, в якому Україні, як автономному регіону чи формально незалежній державі, призначалася роль пропольського буфера між Польщею та Росією. Імовірно, проявом такої політики був і вихід друком у 1931 р. в одному з найбільших видавництв Познані брошури С. Гужковського «Ягелонівська імперія: Справа про Східно-Європейський союз». Її автор запропонував створити конфедерацію держав, яка охопила б країни від Фінляндії на півночі до Греції та Туреччини на півдні.

Ю. Бек, керівник польської зовнішньої політики, ще у 1930 р. проголосив і до 1939 р. намагався втілювати концепцію «Третьої Європи», ядром якої бачив польсько-румунсько-угорський альянс. Ю. Бек чітко дотримувався принципу рівного дистанціювання від Німеччини та СРСР. Польське керівництво після 1933 р. утримувалося від суттєвої підтримки антирадянського підпілля на теренах СРСР. У 1937–1939 рр. Ю. Бек посилив активність щодо створення альянсу в Міжмор'ї, проте без успіху. У першій половині 1930-х рр. польське керівництво намагалося примиритися з Литвою, але невдало, і польсько-литовській конфлікт додався наприкінці 1930-х рр. до ворожнечі з Чехословаччиною та провалу спроб створення союзу з Латвією, Естонією, Швецією та Фінляндією. До того ж у внутрішній політиці загострився конфлікт з українцями. Позиції Г. Юзефського сильно послабилися після смерті Ю. Пілсудського, а вплив радикальних галицьких українських націоналістів у Волинському воєводстві посилювався.

Протягом усього міжвоєнного періоду табори пілсудчиків та ендеків виступали в цілому як антагоністи в багатьох важливих питаннях, у тому числі стосовно майбутнього Міжмор'я та України в ньому. Натомість представник молодих ендеків, пропагандист Адам Добошинський, закликав на початку 1940-х рр. до створення «великого» народу (такими він вважав французів, англійців, німців, росіян). Замість непривабливого для багатьох українців ендеківського польського етнічного шовінізму А. Добошинський агітував за етатизм, корпоративний устрій, у якому численні етнічні розбіжності між поляками та українцями автоматично зменшилися б через пріоритет внутрішньоімперської толерантності до інших етнічних складових. З огляду на популярність ідей автократизму, фашизму в таборах пілсудчиків та українських націоналістів 1930-х рр. таке бачення виглядало перспективним як теоретичне підґрунтя для об'єднання поляків та українців на платформі Міжмор'я, ядром якого була б Польсько-Українсько-Литовська федерація чи конфедерація. Вважаючи, що ліквідацією Речі Посполитої у XVIII ст. було перервано процес створення великого народу, А. Добошинський закликав поновити його, попереджаючи при цьому, що процес затягнеться на кілька поколінь. Імовірно, на «пару століть». А отже, аналогічно до тактики та стратегії пілсудчиків кінця 1930-х рр. стосовно місця України в альянсі Міжмор'я не бачив необхідності у тривалому існуванні незалежної української держави. У статті «Великий народ», вперше надрукованій у 1941 р., А. Добошинський палко солідаризувався з боротьбою українських націоналістів, закликав до братерського співіснування з ними, вважав, що за спільного життя без насильницької колонізації посилюватимуться наявні тенденції запозичення польських культурних рис українцями, а українських — поляками. На нашу думку, така позиція перегукується з деклараціями Г. Юзефського про «творчий процес взаємопроникнення культур».

За А. Добошинським, створення великого польського, а фактично «річпосполитського», імперського, етнічно гетерогенного народу між Балтикою та Чорномор'ям, приблизно на теренах колишньої Речі Посполитої, продиктоване географічними обставинами, розташуванням між Європою та Азією. До останньої він відносив російський народ, експресивно переконував читачів у постійному катастрофічному впливі Росії на долю України. Окреме існування

польського та українського народів у їхніх етнічних межах, на думку А. Добошинського, гарантувало їм загибель. Піднесення ж цих двох народів з етнічної площини на площину великого народу повинно було перетворити цей суперетнос на центр тяжіння для сусідніх народів Міжмор'я, передусім слов'янських. А. Добошинський не радив розривати з етнічною площиною швидко. Всі народи, майбутні складові великого «річпосполитського» народу, мали йти до цієї мети поступово, нехай навіть за принципом «крок уперед, два кроки назад».

А. Добошинський із задрістю описував успіхи радянської пропаганди у формуванні нової самосвідомості представників етнічних меншин більшовицької імперії. Він вважав, що росіяни разом з іншими народами під владою Москви швидко перетворюються на те, що згодом (у 1961 р.) М. Хрущов назвав «новою історичною спільнотою», великим радянським народом. На початку 1940-х рр. А. Добошинський максимально активно виступав проти встановлення радянсько-польського кордону по Західному Бугу, наполягав на відновленні довоєнного східного кордону. Таким чином, за логікою А. Добошинського, українці східніше цієї лінії могли взяти участь у свідомому перетворенні себе на «річпосполитян» тільки за умови відокремлення Центральної України від СРСР, якби воно сталося не пізніше середини ХХ ст. За умови збереження цих земель у складі СРСР ще на кілька десятиліть А. Добошинський не бачив Україну однією з незалежних країн Міжмор'я. Таким чином, на його думку, дві частини українського етнічного населення, розділені східним кордоном Міжмор'я (Ризьким кордоном) між двома великими народами, були приречені на максимально гостру конфронтацію між собою в майбутньому.

Він брав активну участь у діяльності лондонського клубу «Міжмор'я». Створена за ініціативою А. Добошинського у квітні 1944 р. організація «Покоління незалежної Польщі» агітувала за формування альянсу країн Міжмор'я (як федерації держав Центрально-Східної Європи) та за відокремлення України від СРСР. Він підозрював СРСР у підживленні етнічного націоналізму на теренах Міжмор'я, розпалюванні міжетнічної ворожнечі між поляками, чехами, литовцями та білорусами, закликав стимулювати міжетнічні конфлікти на радянських теренах, щоб розколоти СРСР через розвиток сепаратистського націоналізму.

Ежи Незжицький, який 1932 р. очолив Департамент «Схід» у Відділі II Генерального штабу Війська Польського, опублікував у 1945 р. під псевдонімом Ришард Врага свою працю «Геополітика: стратегія та кордони», написану під впливом публікацій Г. Маккіндера. Р. Врага поділив континентальну Європу на три «помости», де найсхідніший — балтійсько-чорноморський (польсько-литовсько-українська смуга) — розташований від гирл Одера, Вісли й Німану на півночі до гирл Дунаю, Дністра та Дніпра на півдні; його західною «брамою» є Карпати, а східною — Смоленськ. Р. Варга аргументував це не лише географічними, але й культурними та економічними чинниками. Він прагнув ширшого альянсу, ніж на землях Речі Посполитої XVII ст.: «...Якби Європа та світ <...> показали більш глибоке розуміння концепції та планів Пілсудського в монтуванні здорової балто-польсько-чесько-румунсько-угорської федерації, яка б співпрацювала з Францією та Великобританією, — доля Європи пішла б іншим шляхом». Східні межі України він не окреслював чітко, Дніпро характеризував як приблизну західну межу етнічних «великоросійських» земель, хоча через кілька сторінок у тій самій публікації згадував про німецьке експансіоністське охоплення «України до Дону».

Програма-максимум, запропонована Східним бюро Департаменту інформації та преси Делегатури уряду, передбачала поділ СРСР на етнічні складові, перетворення України на державу-буфер між Польщею та Росією. Польсько-український кордон при цьому мав пройти приблизно по лінії Ризького кордону, а ті польські громадяни українського походження, які віддали б перевагу незалежній Україні, мали бути виселені з Польщі. Більшість польських діячів, орієнтованих на лондонський уряд, визнавали за українцями на найближчі роки право створювати незалежну державу лише східніше Ризького кордону.

Януш Енджеєвич, член клубу «Прометей» з 1928 р., прем'єр-міністр у 1933–1934 рр., впливовий діяч табору пілсудчиків у 1940-х рр., навіть після Другої світової війни був апологетом Ю. Пілсудського. Він агітував за створення федерації народів, які добровільно, як незалежні держави, побудували б внутрішній устрій за зразком режиму Ю. Пілсудського, рухалися б так званим «третім шляхом», тобто дистанціювалися водночас від тоталітаризму та ліберальної демократії. На його думку, Польща в етнічних

кордонах без союзників не мала шансів вижити. 1945 р. у Палестині він разом із низкою інших польських емігрантів став співзасновником Федерального Центрально-Європейського Клубу. Наприкінці 1946 р. Я. Єнджеєвич пропагував створення федерації країн між Адриатикою, Балтикою та Чорним морем, у тому числі з етносів, що перебували у складі СРСР. Ідея Міжмор'я мала слугувати інструментом визволення народів з-під влади Москви. При цьому він наполягав на відновленні довоєнного східного кордону Польщі. Отже, Є. Єнджеєвич не зрозумів, що примирення з ОУН на умовах *status quo ante bellum* стало утопією.

У Центрально-Східній Європі 1921–1946 рр. пропаганда Балто-Чорноморського альянсу була набагато менш масовою, ніж пропаганда ідей етнонаціоналізму, в тому числі експансивного. Концепція політичної нації, за винятком її комуністичного варіанту, була непопулярною. Спорідненість народів регіону перебільшувалася творцями концепцій Міжмор'я, адже країни між Балтійським та Чорним морями мали не менш сильні зв'язки з Німеччиною та Росією, ніж між собою, і в минулому конфліктували між собою не менше, ніж із німцями та росіянами. Більшість поляків не вважали українців рівними партнерами; шовінізм, притаманний як багатом ендекам, так і пілсудчикам, відлякував потенційних українських партнерів від ідеї Балто-Чорноморського альянсу. Протидія з боку не лише СРСР та Німеччини, але й західних демократій, теж заважала об'єднанню країн Міжмор'я. Польське керівництво діяло амбівалентно, недооцінюючи силу українського національного руху та його антипольських настроїв, переоцінило власні сили та підтримку Франції й Великої Британії.

На початку 1940-х рр. нову концепцію польсько-українсько-білорусько-литовського альянсу Міжмор'я запропонував помітний виходець із ендеківського табору А. Добошинський як компроміс між п'ястівською, ягеллонською та українською антипольсько-незалежницькою концепціями. Протягом 1921–1946 рр. антиросійське та антикомуністичне спрямування у польських концепціях Міжмор'я були більш виразними, ніж антинімецьке та антинацистське. При цьому в баченні місця саме України ця тенденція проявлялася набагато сильніше, ніж стосовно інших потенційних членів альянсу. Концепція Міжмор'я використовувалася польськими політиками як надмета, інструмент «спокуси» для вилу-

чення України (як і деяких інших етнічних складових) зі складу СРСР.

Через загострення польсько-українського конфлікту у Польщі, політику рівновіддаленості від Німеччини та Росії, небажання польського керівництва провокувати СРСР підтримкою підпільного антирадянського українського руху, Україна із середини до кінця 1930-х рр. не розглядалася як кандидат на членство в альянсі країн Міжмор'я у ролі незалежної держави на найближчі роки. А на далеку перспективу в концепціях 1921–1946 рр. бачилася не як єдиний юридичний суб'єкт на території, подібній до меж України 1991 р., а лише як набагато менша її частина: переважно як простір між Ризьким кордоном 1921 р. та Дніпром; рідше – між так званим «сокальським кордоном» 1930-х рр. та східними межами Речі Посполитої 1648 р. Стрімкий розвиток концепцій, що передбачали незалежну Україну як члена Балто-Чорноморського альянсу, відбувся після 1940 р., але реалістична, системна, з чітким географічним, економічним та політичним обґрунтуванням концепція альянсу Міжмор'я із включенням до нього незалежної України не була створена в 1921–1946 рр.

Головченко В.І.,

старший науковий співробітник Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор політичних наук, професор

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ У СТРАТЕГІЇ ЗАХОДУ ЗА ДОБИ ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ

На підставі опублікованих документальних джерел західного походження у статті здійснено спробу аналізу українського питання в зовнішньополітичних стратегіях Заходу доби холодної війни. З'ясовано, що на державному рівні в США воно ситуативно порушувалося лише в політико-ідеологічному сенсі, переважно членами Конгресу, але було позбавлене виразних намірів і дій. Цією внутрішньою суперечністю, породженою невірою в можливість мирного розпаду СРСР, значною мірою пояснюється невідповідність політику США до сприйняття України як великої європейської держави після проголошення її незалежності.